

Waarheid

Voorganger: Ds. Jurjen Zeilstra

Lezingen:

1^e schriftlezing: Jesaja 59, 9-15

2^e schriftlezing: Efeziërs 4, 15-25

3^e schriftlezing: Johannes 8, 30-47

Inleiding

Op de drempel van de zomer wil ik in drie diensten aandacht geven aan het ware, het goede en het schone, een drietal begrippen die ons allemaal raken. Verum, bonum, pulchrum, als je in Hilversum woont, kun je die woorden vaak gelezen hebben, want ze zijn aangebracht in de reliëfs aan de voorgevel van de oude KRO-studio aan de Emmastraat. Ooit waren het de pijlers onder het Thomistisch cultuurideaal, dat terug gaat tot in de Middeleeuwen, sterker nog tot Plato en Aristoteles. Ook in het hindoeïsme wordt de harmonie van de schepping met deze begrippen aangeduid. Hoe horen wij die begrippen vandaag? Zijn wij in staat daarmee te leven in een wereld, wellicht één in streven naar welvaart, maar die al gauw in brokken uiteen valt wanneer het erop aan komt? Hoe verhoudt zich dit tot de bijbel? En tot ons leven vandaag?

Thema: Waarheid

Gemeente van Christus,

in het Oude Testament heeft waarheid alles met gerechtigheid te maken en dus met het oprecht samenleven met elkaar.¹ In het gedeelte uit het profetenboek Jesaja dat we hebben gelezen, blijkt dit zonneklaar. Ieder mens is daarbij voor Gods aangezicht met hart en ziel (Hebreeuws: 'nefesh') betrokken. Zo is het bijbelse waarheidsbegrip niet een zaak van theorie of kennis, losstaand van het alledaagse leven. Als dat laatste zo was en velen, juist buiten de kerk menen dat wel degelijk dit zo is, als dat zo was, dan waren we met de bijbel snel klaar. Als het wat de waarheid betreft ging om los verkrijgbare kennis, dan moesten we onderkennen dat de bijbelse inzichten, gedateerd als ze zijn, achterhaald zijn. Velen hebben inderdaad, omdat ze hier niet doorheen prikken, de bijbel als tijdsgebonden afgeschreven: Oude koek in hun ogen, antieke geschriften zonder actualiteitswaarde, inzichten waarvan allang door de wetenschap bewezen is, dat de werkelijkheid anders in elkaar steekt. De bijbel dus louter als antieke bron, leuk voor hobbyisten, 'tegenwoordig weten we wel beter.' Mensen die zo denken, kunnen zich meestal ook niet voorstellen wat mensen met een gezond verstand nog kan bewegen om naar de kerk te gaan. Sterker nog, velen menen dat alleen domme mensen nog in God geloven.

Vandaag wil ik proberen te laten zien wat een enorme

vergissing dit is. Als je even loslaat dat het allemaal letterlijk is bedoeld, komen naar mijn ervaring juist tijdloze waarheden boven drijven. Dat zijn geen hapklare brokken. Dat zijn geen manipuleerbare wetten of handige weetjes, bedoeld om technisch toe te passen in dienst van het gemak van de mens. Het Griekse woord voor waarheid is 'alêtheia'.² Dat betekent letterlijk *onverborgenheid*. Ik geloof niet dat dit goed Nederlands is, maar het maakt duidelijk dat het om geheimen gaat, die worden geopenbaard. Dat gaat nooit buiten de beleving en het *commitment* van de beschouwer zelf om. Deze waarheid is existentieel. Ons eigen doen en laten is daarmee onlosmakelijk verbonden.

Het bijbelse waarheidsbegrip is sterk verwant met de visie die de Griekse filosoof Plato op waarheid heeft.³ Dat is vooral zo in het Nieuwe Testament en daarin het weer het meest duidelijk in het Johannesevangelie. In het vierde evangelie komt het woord 'waarheid' meer dan vijftientig keer voor. Dat is veel vaker dan in de drie andere evangeliën bij elkaar. Zoekende mensen worden aan het denken gezet over hun ziel. Voor de filosoof Plato kan de waarheid in de wereld door mensen slechts in een aangetaste vorm worden aangetroffen, bedorven dus. Nooit hebben mensen zicht op de volledige waarheid. De zuivere, volmaakte vormen worden door Plato benoemd in abstracta, zoals *het ware, het goede en het schone*.⁴ Zij zijn in hun onaangetaste vorm slechts bij de goden te vinden. Door een vage herinnering kan je als mens op het spoor daarvan komen. Je verlangt als het ware vanzelf, of menselijk gesproken juist niet vanzelf, naar een betere wereld. Dat herkennen de meeste mensen wel. Maar velen doen daar niets mee. Er is tenslotte een actief zoekproces en een godsopenbaring voor nodig om in dit verband in je ziel te worden geraakt. Dat bestaat als je daarvoor openstaat.⁵ De ziel, niet het lichaam, is de ontvanger van deze openbaring. Hier is sprake van een groot verschil met Aristoteles, die van Plato een leerling was.⁶ Bij Aristoteles staat, als het gaat om waarheidsvinding, de lichamelijke observatie juist voorop. Ik chargeer een beetje om duidelijk te zijn, maar Aristoteles vertrouwt op onze zintuigen. We moeten voelen, ruiken, horen, proeven en vooral zien! U begrijpt het, met Aristoteles kan de moderne wetenschap uit de voeten.⁷ Plato delft het onderspit. Niet iedereen heeft het direct doorgehad, maar deze

ontwikkeling heeft enorme consequenties voor het gezag van de heilige Schrift en tenslotte voor het al dan niet geloven in het bestaan van God. Immers, waarom zou je de waarheid zoeken in een oud boek, als je zelf proefondervindelijk kunt vaststellen hoe onze werkelijkheid in elkaar steekt? Als je ziel niet bestaat, waarom zou God dan wel bestaan? Kortom, God is bij Aristoteles op weg naar de uitgang van het menselijk denken.

Vandaag wil ik een tegendraads geluid laten horen. Ik denk dat ik Aristoteles snap en kan waarderen.⁸ Maar ik kies voor Plato. Ik vindt wetenschap waardevol, maar als het op de waarde van mijn leven aankomt kies ik voor aandacht voor de ziel, omdat het gaat om een dieper begrip van de waarheid en omdat het gaat om God. Het is met het oog op de wezenlijke betekenis van de waarheid, denk ik, ontstellend belangrijk dat we onze ziel niet uitverkopen. We doen er goed aan Plato's voorstelling van de ziel niet meteen simplistisch en grof voor te stellen. Natuurlijk is de ziel geen orgaan zoals het hart of de lever! Natuurlijk kunnen wij in een mensenlichaam de ziel niet aanwijzen. Maar er is vandaag steun uit onverwachte hoek voor een genuanceerdere kijk. Nogal wat wetenschappers lijken een beetje terug te komen van die wel erg radicale afschaffing van de ziel. Goed, het blijft onmogelijk om hem aan te wijzen. Medische proefjes kun je niet doen op de ziel. Waar in je lijf zit je ziel? Maar na een hele periode waarin de ziel feitelijk door de wetenschap eenvoudigweg werd afgeschreven, is er heel voorzichtig in onze tijd een nieuwe waardering voor de ziel te bespeuren. En het gaat daarbij niet om een fysieke, maar ook niet om een zuiver psychologische benadering, wat je zou kunnen verwachten omdat 'psychè' Grieks is voor ziel. Natuurlijk, er zijn wetenschappers die beweren dat wij echt niets anders zijn dan ons brein en dat 'de ziel' een misvatting is, een vergissing, een overbodig, ja zelfs misleidend begrip.⁹ Maar anderen zien in de ziel een betekenis die samenhangt met het kind dat je was en heel diep van binnen hopelijk nog altijd bent. Op oude iconen wordt de ziel voorgesteld als een klein kindje dat naar God kan gaan wanneer het lichaam sterft. We zien dus een herwaardering van de christelijke idee van de ziel. Ook al wordt door de meesten niet meer geloofd dat deze wezenlijke identiteit bij God zal voortleven na de dood,¹⁰ men beseft wel dat de ziel vanouds werd gezien als de drager van de menselijke identiteit, geschikt om je af te wenden van de grilligheid van het aardse bestaan en als ontvankelijk om de diepere betekenis van de waarheid te leren kennen. Misschien goed om op te merken dat psyche in het Grieks niet alleen ziel betekent, maar ook vlinder! Zou dat toevallig kunnen zijn? Het is Plato die aan Socrates in de dialoog *Phaedo* deze woorden in de mond heeft gelegd:

De waarheid zal er in feite in bestaan zich van al die dingen [als genot, angsten e.d.] te zuiveren; zelfbeheersing, rechtvaardigheid, dapperheid, ja, inzicht zelf zal wel een soort zuivering zijn. De kans is groot dat de mensen die bij ons [in Griekenland] de mysteries [geheimnisvolle godsdienstige rituelen van bijv. Eleusis bij Athene] ingevoerd hebben, niet de eersten de besten waren, maar dat er in hun oude raadseltaal waarheid schuilt.¹¹

Plato gelooft dus dat er in oude mythen tijdloze waarheid schuil gaat: universele ideeën, tijdloos en, mits goed verstaan, geldig voor alle mensen. Maar heeft niet iedereen zijn eigen waarheid? In onze wereld is dat zo. Want ook al leven wij met feiten die er niet om liegen, de persoonlijke beleving van die zogenaamde harde feiten kan heel verschillend zijn. Altijd speelt de context een grote rol als het gaat om de betekenis van een feit en wat, bijvoorbeeld voor de een onverdraaglijk lijden is, kan een ander wél verdragen, soms ook omdat hij of zij meer geestelijke draagkracht heeft. Wij kunnen en mogen elkaar niet over één kam scheren. Geduld met elkaar helpt meestal meer dan dwang, zelfs al heb je gelijk.

Toch is er een waarheid voor allen die daar bovenuit gaat. 'Wat is waarheid?!' verzucht Pilatus. Maar de stadhouder die Christus laat kruisigen heeft het kind in zichzelf allang gedood. Het is de scepsis, niet het oprechte verlangen dat hem drijft tot deze uitspraak. Pilatus is de afgestompte mens, niet langer in staat tot het spreken van recht wanneer er een onschuldige voor hem staat. Jezus brengt de machteloosheid van de macht, die op scepsis is gebouwd, aan het licht. Gerechtigheid is ver te zoeken in de stad die door Pilatus wordt bestuurd.

Bij Plato verwijst 'waarheid' naar het wezenlijke, het eeuwig blijvende en dit in tegenstelling tot het voorbijgaande, het vluchtige van ons leven, dat juist doordat het zo vluchtig is iets bedrieglijks heeft. Waarheid krijgt dan de betekenis van *echt*, de eigenlijke werkelijkheid. Het tegenovergestelde wordt dan de schijn.¹² Jezus leefde 400 jaar later dan Plato in de tijd van het Hellenisme. Waarheid is deze tijd steeds meer gaan verwijzen naar het eeuwige, onveranderlijke, naar het goddelijke. Dat mensen met huid en haar deel uitmaken van deze wereld betekent dat er een bijzondere ingreep nodig is om hun toegang tot de waarheid te verschaffen. Vanzelf of op eigen kracht kunnen mensen dat niet. In het christendom wordt die ingreep van Godswege aangewezen in Christus. Verlossing van de duisternis der wereld kan niet worden gemist. Het doel is dat mensen leven in Gods licht. De ziel van de mens werd gezien als het

aangrijpingspunt. Immers met de ziel werden de wezenlijke persoonskenmerken van een individu benoemd. Terwijl je lichaam je in de war kan brengen, omdat het bij de aarde hoort, is je ziel in staat Gods openbaring 'op te vangen', omdat je met je ziel tenslotte thuishoort in de hemel. Je bent als mens ten diepste zielsverwant met God. Dat is wat Jezus zijn vrienden en ook ons wil laten zien.

In scherpe zwart-wit beelden wordt deze tegenstelling in het vierde evangelie uitgewerkt. In de woorden van de evangelist Johannes is er een schijn-, letterlijk een 'pseudo'-bestaan mogelijk, waarin een mens de essentie, dat waar het ten diepste allemaal om draait, misloopt. De waarheid wordt niet beleefd, maar de leugen staat centraal.¹³ De waarheid schenkt het leven. De leugen heeft de dood tot gevolg.

Deze Jezus spreekt in het Johannesevangelie zijn beroemde, maar ook zijn tot op de dag van vandaag voor velen aanstootgevende woorden:

Ik ben de weg, de waarheid en het leven.
Niemand kan bij de Vader komen dan
door mij.¹⁴

Dit is dus niet de claim waarmee je ten koste van andere meningen je gelijk kunt opeisen. Het enige waarheidsbegrip waarin deze woorden zinvol kunnen klinken is het besef dat alle menselijke overtuigingen worden gerelativeerd, doordat met deze waarheidsidee naar een allen overstijgend God wordt verwezen.¹⁵ Het is heel belangrijk dat wij horen wie dit zegt. Dit zegt niet de kerk. Het zijn geen mensen die dit zeggen, laat staan een stem met dwingende macht. Dit zegt Jezus die al die talloze mensen op zijn weg open en onbevooroordeeld, liefdevol, tegemoet trad. Dit is geen exclusieve uitspraak die mensen verdeelt in gelovige christenen die gered worden enerzijds en ongelovigen die verloren gaan anderzijds. Dit is een inclusief woord bedoeld om allen die het horen te doen beseffen hoezeer allen God nodig hebben als het om de waarheid gaat.¹⁶ Nooit mag een geloofsgemeenschap deze woorden van Jezus naar zich toetrekken om andersgelovigen buitenspel te zetten. Dat is wel gebeurd: Tragische en hoogmoedige, ontsporing van geloofsvertrouwen.

De waarheid heeft in de uitspraak van Jezus niet de betekenis van een afgerond setje geloofswaarheden, bij wijze van spreken samen te vatten in een belijdenis die je uit de hoofd kun leren. Het gaat niet om 'ware kennis', alsof wij die cognitief zouden kunnen bezitten en doorgeven. Het gaat om kennis van de openbaring van Gods mensenzinnelijkheid als de waarheid van ons leven. En die kennis is iets heel anders dan twee plus twee is vier. Dat is doorvertaald in de praktijk van ons leven niets anders dan verlangen naar gerechtigheid, het

serieus nemen van elkaar, respect voor het levensgeheim van de ander, ook wanneer wij onderling volstrekt verschillende meningen kunnen hebben.

Het prachtige is dat deze waarheidsopvatting altijd bevrijdend is. De waarheid waar Jezus van spreekt is geen vernietigende waarheid die mensen kleineert of hen in hun kwetsbaarheid en onvolkomenheid verpulvert. De Zoon van God spreekt met gezag:

U zult de waarheid kennen,
en de waarheid zal u bevrijden.¹⁷

Iedereen heeft fouten. Dat blijft. Iedereen leeft met grotere en kleinere leugens in zijn of haar leven. Eerlijk gezegd, ik denk dat wij niet anders kunnen. Het getuigt van levenswijsheid om elkaar daar niet al te hard op aan te vallen. U kent het gezegde van de balk en de splinter.¹⁸ Het is niet nodig elkaar voortdurend de maat te nemen en scherp met allerlei grotere en kleinere onwaarheden te confronteren. De grootste waarheid is dat wij allemaal leven met vallen en opstaan. Maar juist die waarheid bevindt zich niet buiten de ontferming van onze God. Dat toont ons zijn lieve zoon, de Heer van ons leven. Hij beloofde zijn vrienden de inwoning van Gods Geest:

De Geest van de waarheid zal jullie,
wanneer hij komt,
de weg wijzen naar de volle waarheid.¹⁹

Tot slot lees ik jullie het gedicht 'psyche' van Ida Gerhardt voor, die dichter was en lerares Grieks.²⁰

Ik las de Phaedo met mijn vijfde klas;
en in de tekst kwam het woord 'psyche'
voor:

ik legde, aan 't nog kinderlijk gehoor,
uit waarom psyche 'ziel' en 'vlinder' was.

Terwijl ik nòg eens de passage las
was er ineens een ritseling, en een spoor
van glanzen kwam, van 't raam, de ruimte
door.

Er zat een grote vlinder voor het glas.

Het was een dagpauwoog. En ieder zag
de purperen gloed, die op zijn vleugels lag;
de ogen, waar het aetherblauw in brandt.

Ten laatste - hij zat rustig op de hand -
bracht hem een jongen weg.

Onaangerand,
zei hij, was hij ontweken naar het blauw.

Amen.

Uitzending en zegen

Als jullie vanhier gaan, besef gezegende mensen te zijn. De genade van Jezus Christus,
 De mens die wij ten diepste zijn, mag leven in Gods de liefde van God,
 licht. In die waarheid krijgt ons leven zin en zicht. de gemeenschap van de heilige Geest
 is met jullie allemaal.

Noten

¹In Jesaja 59 gaat het om de drie woorden 'emet' (waarheid), 'misjpat' (recht) en 'tsedaka' (gerechtigheid) die op elkaar worden betrokken.

²Waarmee ook het Oudtestamentische woord voor waarheid 'emet', wordt vertaald.

³Dat geldt nog veel sterker voor de (middeleeuwse) christelijke theologie die hier op voortbouwt, sterk beïnvloed door de neo-Platonist Plotinus en Augustinus. Bewust laat ik dat hier achterwege.

⁴In het Westen meestal in het Latijn aangeduid als: *Verum, bonum, pulchrum*.

⁵Voor Plato is hierbij te helpen de geestelijke verloskunde waaraan Socrates zich heeft gewijd.

⁶Cf. <http://nl.wikipedia.org/wiki/Waarheid>.

⁷De botsing tussen de Platoonse en de Aristotelische houding in de Middeleeuwen wordt wel de strijd om de universalia genoemd. Plato heeft het van Aristoteles verloren, zoals de kerk het (later) van de empirische wetenschap verloor. De tegenstelling tussen Platonisme (realisme: *universalia ante res sunt*, de zuivere ideeën gaan aan de veelheid van de dingen vooraf) en Aristotelianisme (nominalisme: *universalia post res*, de ideeën vormen zich op grond van de waarneming van de dingen), wordt fantastisch uitgewerkt in de beroemde roman van Umberto Eco, *De naam van de roos*, Amsterdam 1987, waar het de als een empirisch ingestelde detective opererende William van Baskerville is (alter ego voor William van Ockam en niet de monniken die alleen maar de Schriften citeren), die de moordzaken oplost.

⁸Het openbreken van de wetenschap in de 13e eeuw hangt direct samen met de herontdekking van de geschriften van Aristoteles die door Arabieren werden bewaard. Het Platonisme was in steriele vormen van scholastiek vastgelopen.

⁹Swaab, D., *Wij zijn ons brein. Van baarmoeder tot Alzheimer*, Amsterdam/Antwerpen 2012. B. Keizer, 'Wij zijn meer dan ons brein' in: *Trouw*, 31 maart 2012.

¹⁰Bijv. door de atheïst Alain de Botton, 'Troost voor de ziel' in: *Filosofie magazine*, april 2012, 42-47. Zie in dit nummer ook de discussie tussen Bert Keizer en Dick Swaab, 'De ziel bestaat niet. Of wel?' *ibidem*, 22-29.

¹¹Plato, 'Pheado of Over de ziel' 69-70, in: Win, X. de, *Plato Verzameld Werk*, II, Kapellen/Baarn 1999, 253-344, citaat 270-271. Zie ook: Socrates: '...het is werkelijk bewezen dat, als we ooit zuivere kennis willen bezitten, we ons van het lichaam moeten ontdoen en met de ziel zelf de dingen zelf moeten beschouwen.' 'Phaedo' 67, *ibidem*, 267.

¹²Grieks 'eidolon', cf. Kittel, G. (red.), *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, I, Stuttgart 1957 (=1933), 240-241.

¹³Cf. *TWNT*, I, 245-248.

¹⁴Johannes 14,6

¹⁵Bewust in transcendente zin.

¹⁶Cf. Schoon, S., *De weg van Jezus, een christologische heroriëntatie vanuit de joods-christelijke ontmoeting*, Kampen 1991, 42.

¹⁷Johannes 8,32

¹⁸Matteüs 7,3

¹⁹Johannes 16,13.

²⁰Een prachtig voorbeeld van serependiteit, het samengaan van twee ogenschijnlijk toevallige gebeurtenissen die elkaar uitleggen of doen verstaan. 'Psyche' in Gerhardt, I., *Verzamelde gedichten*, Amsterdam 1985, 128.

